

PEDAGOGIK MAHORAT

**MS
2021**

БУХОРОДА ЯНГИ УСУЛ МАКТАБЛАРИ ФАОЛИЯТИ (XIX АСР ОХИРИ XX АСР I ЧОРАГИ)

Ушбу мақолада Бухорода XIX аср охири - XX аср биринчи чорагида таълим-тарбия муаммоларига бағишлаб яратилган манбалар ва адабиётлар илмий жиҳатдан таҳлил қилинган.

Калитсўзлар: манба, манбаишунослик, таълим, тарбия, узлуксиз таълим, тадқиқот, мақола, дастур, тизим, анъанавий таълим, мактаб, мадраса.

В данной статье научно исследовано на основе источников и литературы по проблемам образования и воспитания в Бухаре в конце XIX и первой четверти XX века.

Ключевые слова: источник, источниковедение, образование, воспитание, системное образование, исследование, статья, программа, система, традиционное образование, школа, медресе.

In the following article the sources and literature related with the education-upbringing in Bukhara in the end of 19th first quarter of the 20th century is scientifically analyzed.

Key words: source, source studiers, education-upbringing, chain education, study, article, program, system, nontraditional education, school, madrassa.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси илк мустақиллик йилларида таълим ва тарбия масалаларига давлат сиёсати даражасида жиддий муносабатда бўлди. Совет ҳокимияти даврида буюк давлатчилик ва шовинизм сиёсати негизида асослантилган таълим-тарбия тизимини миллий ўзликини англаш, миллий урф-одат аънаналардан узоқлашиш, миллий менталитетни йўқотиш, шу аснода “Европача” усулда шаклланишга йўналтирилган эди. 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган тарихий ҳужжат “Таълим тўғрисида”ги Қонун белгиланган вазифаларни бажариш таълим-тарбиянинг ўзбек моделини яратишга асос бўлди. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз” деган даъватлари таълимнинг сифатли ва самарали ташкил этилишини, айниқса, бошланғич синфлардан бошлаб ўқувчиларни мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга шахс сифатида тарбиялаш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири эканлигини ифодалайди. Юртимизда қадимдан шаклланган, аждодларни камолга етишига хизмат қилган маънавий қадрият ва таълим-тарбия тизими совет ҳокимияти йилларида ҳукмрон мафкура тазйиқи остида бир ёқлама ёритилиб келди. Аслида ота боболаримиз қадимдан бебаҳо бойлик бўлмиш илму маърифатни, таълим ва тарбияни инсон камолоти ва миллат равнақининг энг асосий шарти ва гарови деб билган.

Бухоро амирлигида янги усул мактабларидаги таълим-тарбия амирликда XIX аср охирида вужудга келган. Янги мактабларга усули-савтия, тадрижия (ривожланувчи товуш усули) деб ном берилган.

1911 йилнинг бошларида Муқомилдин Бурхонов томонидан Бухорода янги усул мактаби очилади. Ушбу мактабдаги ўқувчилар сони 40 нафардан ортиқ бўлган [44]. Бухородаги жадид мактаблари ичида Муқомилдин Бурхонов ташкил этган мактаб ўзининг жиҳозланиши билан ажралиб турган, унда ойналик деразалар, темирдан ясалган печкалар мавжуд эди. Янги ўқувчини қабул қилиш, синфдан синфга кўчириш, мактабни битириш қатъий тартибда бўлган, ўқувчилар билимини баҳолаш 6 баллик тизим билан амалга оширилган, имтиҳонлар ташкил этилиб, улар тарғибот мақсадида ошқора, намоишқорона тарзда ўтказилган [13].

Бухорода Амир Олимхон томонидан амалга оширилган тадбирлардан бири - мавжуд кичик-кичик (баъзан 3-4 нафар ўқувчидан ташкил топган) мактабларни йирикроқ қилиб бирлаштирилиши, мактаб ўқитувчилари учун хазинадан маош тайинланиши бўлиб, бу соҳага озроқ бўлса-да ҳукуматнинг аралашаётганлигидан далолат берар эди [45]. Бу ҳақда ўша давр матбуоти хабар қилади.

1911-1912 йилларда Бухоро амирлиги ҳудудида янги усул мактабларининг сони 57 тага етади [46].

1912 йилнинг 9 октябрида Чоржуйда Отахўжа (Отаулла Хужаев)нинг янги усул мусулмон мактаби очилади. 1912 йилнинг бошларида Ёш бухороликларнинг фаол аъзоларидан бўлган Усмон Хўжа жаҳид мактабларидан бирини қайта ташкил этади [9].

Усмон Хўжа ташкил этган жаҳид мактабларида таълим-тарбия жараёнлари бутунлай янги тартиблар асосида йулга қўйилган эди. Болаларни ёшларига қараб синфларга бўлиш, бир кунда 4-5 соатдан ортик дарс ўтмаслик, ҳар бир дарсдан сунг 10 дақиқалик танаффус жорий қилиш, асосий эътиборни дунёвий фанларни ўқитишга қаратиш, асосан, биринчи босқичда ўқувчиларнинг саводини чиқариш, жума ва якшанба кунлари дам олишни жорий қилиш, 10 ойлик таҳсилдан сунг болаларга таътил бериш, ўқувчилардан вақти-вақти билан имтиҳон олиб туриш, болаларни ёруғ ва мумкин қадар шинам хоналарда ўқитиб, ўқитиш жараёнида кўргазмаларни қуроллар: глобус ва хариталардан фойдаланиш қоидаларига эътибор қаратилган.

1912 йилнинг охирида Усмон Хўжанинг қариндоши Латиф Хўжа томонидан Говкушон маҳалласида янги мактаб очилади. Шаҳар савдогарлари ҳомийлигида ишлаган ушбу мактаб 2 синфдан иборат бўлиб, ҳар бир синфда 3 та глобус, китоблар, ўтириш ва ёзиш учун парталар, ўқувчиларга бериладиган дафтарлар, ўқув қуроллари, деворий тахта (доска) бўлган. Битта синфда бошланғич таълим олувчилар, иккинчисида эса олти ой таълим олганлар ўқиган.

Дарсларни Усмон Хўжа ва Ёш бухороликлар партияси аъзоси Мулла Ғулом Қодирали олиб борган. Дарслар Самарқандда нашр этилган форс-тожик тилидаги дарсликлар асосида олиб борилган. 30 кишидан иборат икки синф ўқувчиларининг барчаси Бухородаги бой савдогарларнинг фарзандлари бўлиб, улар тез ва тўғри ўқийдиган бўлишган. Мазкур мактабда тан жазоси қўлланилмаган [47].

1912 йилда Бозори Нав гузарида ўқитувчи Мулло Хамидхўжа уйида янги мактаб очилади, унда 32 нафар ўқувчи бўлиб, дарслар рус тилида олиб борилган. Ўқитувчи Мулла Вафо дарсларни Граменидкий дарслиги асосида олиб борган. Кўп ўқувчилар олти ойда рус тилида равон ёзиб ва ўқиб билган. Мулла Вафо мактабида 30-35 бола ўқиган. Бундан ташқари яна бир қанча мактаблар фаолият кўрсатган. Бундай мактаблар Бухоро халқининг эътиборини қозонган ва ўзининг келажаги порлоқ эканлигини кўрсатган.

Айрим жаҳид мактабларида, масалан, Усмон Хўжа, Хамидхўжа Мехрий мактабларида бир неча ўқитувчи ишлаган, шунинг учун педагогика кенгаши фаолият кўрсатган, танаффус пайтида ўқитувчилар навбатчилик қилишган.

Мактаблар кўпинча унинг ташкилотчилари томонидан таъминлаб турилган, айрим ҳолларда, уларга бой-бадавлат кишилар ҳомийлик қилиб туришган. Булардан ташқари, мактабларнинг таъминоти ота-оналар томонидан бериладиган ўқиш пули ҳисобидан ҳам йўлга қўйилган. Масалан, Абдулвоҳид Мунзим (Бурхонов) ташкил этган мактабда ўқиш пули ойига 3 сўмни ташкил этган. Ўқувчиларнинг 15-20 % и, асосан камбағалларнинг фарзанди бўлиб, улар бепул ўқитилган. Шуни ҳам эътироф этиш лозимки, янги усул мактабида ўқиш пули анъанавий мактабга нисбатан анча юқорирок бўлган, бу ўқув жараёнини ташкил этиш билан боғлиқ эди: анъанавий мактабда 6-10 йил ўқилса, янги усул мактабида 4 йил ўқитилган. Жаҳид мактабларида ўқитиш босқичлари ўқитиш усуллари ва ўқитиладиган фанлар аниқ бўлган.

Жаҳид мактаблари икки босқичда ташкил қилинган. Биринчи босқич бошланғич, иккинчи босқич ўрта деб аталди. Биринчи босқичда таҳсил муддати 4 йил (1-4синфлар) бўлиб, биринчи йили форсча, арабча ёзув ва ўқиш ўргатилган. Қуръони Каримдан суралар ёд олинган. Ҳисоб илми ўргатилган. Иккинчи йилида Ҳафтияк, иймон ва эътиқод дарслари, туркий, форсий ва арабий тилларда шеърлар ўқитилган. Учинчи йилида эса Қуръони Карим, ислом ибодати, тажвид (қироат илми), Саъдийдан насихатлар (ахлоқ илми), туркий ва, форсий тил (тилшунослик илми) ўргатилиб, ундан иншолар ёздирилган. Ҳисобдан турли тақвимий ва иш юритиш каби зарурий жиҳатлар ўқитилган. Тўртинчи йилда Каломи шариф тафсири, муфассал тажвид, туркий ва форсий тилида назму наср (адабиёт), туркий ва форсий тил, ҳисоб, тарих ва жуғрофия ўқитилган.

Шунингдек, жаҳид мактабларида арифметика, география, табиатшунослик (қаттиқ асос, газ, ҳаво, иссиқ, совуқ), табиий билим асослари (шу жумладан, минералогия ва ҳаттоки анатомия; химия ва физика элементлари) ўқитилган [48].

Мирзо Абдулвоҳид мактабининг ёпилиши билан ҳам мутаассибларнинг кўнгли жойига тушмаган. Чунки Мирзо Абдулвоҳиднинг мактаби ёпилганидан кейин 50 дан ортик ўқувчилар татар мактабига кириб ўқий бошлайдилар. Ушбу ҳолга чидай олмаган бухоролик уламолар Бухоро ҳукуматига мурожаат қилиб татар мактабининг ҳам ёпилишини талаб қиладилар. Аввалига Бухоро ҳукумати ҳам, Россия элчихонаси ҳам бу ишни ҳал қила олмади, чунки татарлар Россия фуқароси бўлиб, улар Бухоро ҳукуматига бўйсунмас эдилар. Ниҳоят, бир чорани топадилар: бухоролик

болаларни ўқишга олмаслик шарти билан татар мактабининг ишлашига рухсат этилади [7]. Шунингдек, татар мактабининг ҳам ёпиб қўйилиши Бухорода норозиликни келтириб чиқарган. Бухорода яшаётган татарлар ва янги усул мактаби тарафдорлари бўлган Ёш бухороликлар партияси аъзолари мактабларнинг ёпилиши хусусида шикоят мактуби тайёрлаб, уни И.Гаспиринскийга топширганлар. “Таржимон” газетасида бухоролик муллалар номига битилган очиқ мактублар ҳам эълон қилинади. “Русиядаги мусулмон газета ва мажалласлари, узун мақолалар ёзиб, Бухоро ҳукумати ва уламосини тўғри танқидлар қила бошлади. Айниқса, ҳажвий “Мулла Насриддин” мажмуаси бу воқеа муносабати билан маънодор расмлар билан Бухоро уламоси ҳақида бир саҳифада, бир китоб маъини ифода қилатурган нарсаларни бутун саводли ва саводсизларнинг кўз олдиларига қўйди”, - деб ёзган эди Садриддин Айний [7].

Амирликдаги диний уламоларнинг янги усул мактабларига нисбатан муносабатларини Файзулла Хўжаев қуйидагича ифодалайди: “Дунё бузилди, мусулмонликдан қайтган бир неча бойлар жадид мактаблари очиб, оҳиста-оҳиста болаларимизни диндан чиқарарлар. Олти ойда болаларнинг хат ва саводини чиқарсалар мадрасалар хароб бўлур. Деҳқон болалари доно бўлгандан кейин амирга солиқ бермайдилар, хазина бўшаладур. Ҳаммамиз оч қолурмиз” [49].

Ўз вақтида амир ҳукумати ва жадидлар ўртасидаги муносабатларнинг гувоҳи бўлган Мирзо Салимбекнинг хотирлашича, янги усул мактабларида болалар жуда қисқа фурсатда савод чиқара боргани боис, унинг обрўи ошиб борган. Эски мактабдан кўпчилик юз ўгириб, муллалар, ҳарбий-сипоҳлар, савдогарлар, дўкондорлар болаларини янги мактабга ўқишга бера бошлашган. Янги усул мактабларидаги дарсликларнинг ҳаммасида диний коидаларига алоҳида эътибор берилган эди [50]. Аммо кейинчалик бу мактабларда дунёвийлик кучайиб борган.

Янги усул мактаблари нафақат Бухоро шаҳрида, балки амирликнинг барча беклик ва туманларида ҳам фаолият кўрсатади.

1908-1912 йилларда Каркида татар болалари учун мактаб, рус тилини ўрганувчилар учун очилиб, кутубхоналар ишга тушади. Қори Йулдош Пўлатов, Фазлиддин Махсум, Ҳожи Жўракул, Абдуфаттоҳжонлар бу жараёнда фаол иштирок этишган. Амирликнинг Шаҳрисабз беклигида Исломул Тўқсабо ўз уйида янги усул мактаби очиб, унда ишлаш учун Тошкент ва Самарканддан бир неча муаллимларни таклиф этган [30]. Ушбу муаллимлар томонидан кейинчалик бир неча мактаблар ташкил этилган.

1913 йилда амирликнинг Гиждувон туманида Абдул Ҳаким Хўжа бир неча янги усул мактабини очишга муваффақ бўлган. Унинг ўзи очган мактаблари учун дарсликлар ёзган, ёши катталар учун кечки мактаблар ташкил этилган.

1913 йилда Қоракўл туманида амлоқдор Фулом Қодир билан Қози Иқром бир мактаб очиб уз болаларини ва хоҳловчиларнинг болаларини ўқитишни ташкил этган. Бу ерда Сулаймонхўжа томонидан газета тарқатилиб, китоблар келтирилиб, кутубхона иши йўлга қўйилган. Шофиркон ва Вобкент туманларида ҳам ёшлар билан ишлаш, адабиётлар тарқатиш ва мактаблар очиш иши ташкил этилиб, татар муаллимларидан фойдаланилган [7].

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, янги усул мактаблари 1910, 1911, 1912, 1913 йилларда амирлик ҳудудлари бўйлаб кенг тарқалган, гарчанд, уларнинг ўқувчилари унчалик кўп бўлмаса-да, янги усулдаги мактаблар тўғрисидаги тасаввурнинг шаклланишига ҳамда аҳолининг ушбу мактабга нисбатан хайрихоҳ бўлишига ёрдам берган. Амирлик ҳукумати чекланган тарзда бўлса ҳам таълим тизимини ислоҳ қилиш ишига бир мунча муддат эътибор беради. Садриддин Айний таъкидлаганидек, ушбу мактаблар “ним (ярим) ислоҳ мактаблари” эди.

1912-1913 йилларда мактаб очиш, унинг ўқув жараёнларини тўғри ташкил этиш ишида маълум даражада силжиш кузатилган. Қози Бурҳониддин каби мутаассибларнинг Бухородан қувилиши, айрим мансабдорларнинг вазифасидан четлаштирилиши оқибатида мактаблар масаласида вақтинчалик мўътадиллик вазияти юзага келади.

1912-1913 йилларда Бухоро шаҳрида мулло Абулқосим, Муқомолдин Махсум, Гиёс Махсум Ҳусайн томонидан яширин мактаблар очилиб, уларда 100 дан ортиқ бола ўқишган.

Говқушон ҳовузи бўйида, Ҳовузи Арбоб гузаридида мактаблар ишлай бошлайди. Пойи Остона гузаридида русча ва мусулмонча мактаб очилади. Хиёбон гузаридида Мирзо Исмоилбекнинг укаси томонидан катталар учун савод чиқариш мактаби ташкил этилиб, унда хат-савод ўргатиш, ҳисоб ва география ўқитилади.

Бухоро шаҳрининг Мор Қушон ва иккинчи Хиёбон гузарларида очилган мактабларни шаҳарнинг бой савдогарлари таъминлаб турган. Абул Қосим мактабидаги ўқувчилар сони 300 нафардан ортиқ бўлиб, ўқув икки сменада олиб борилиб, дарслар Техрон (Эрон)да нашр этилган дарсликлар асосида ташкил этилган [30].

Бухорода жадидчилик ҳаракатининг жонкуярларидан бири Ота Хўжа Пўлатхўжаев (Отаулла Хўжаев)дир. У маслакдошлари билан янги усул мактабини очди, бир неча ойдан сунг бу мактаб амир ҳукумати томонидан ёпиб қўйилади. Шундай булса-да, у таъқиқларга қарамай, Бухорода яширинча кечки мактаблар очишда фаол қатнашди: Абдурауф Фитратнинг ўзи ҳам 1913-1914 йилларда Ота Хўжа Пўлатхўжаев билан бирга Шаҳрисабз ва Каркида мактаблар очиш билан машғул бўлган.

1914 йилда Бухорода ном чиқарган, машҳур Усмон Хўжанинг мактабида 200 нафар, Эшон Ҳомид Хўжанинг мактабида (Бозори Нав гузариди) 100 нафар, Мулла Вафонинг мактабида 80 нафар ўқувчи таълим олган. Булардан Мулла Вафонинг мактабида дарслар рус тилида олиб борилган [25]. Рус тилидаги мактабга, асосан, савдогар, тижоратчиларнинг болалари борган. Янги усул мактабларининг кўпчилигида майда савдогар ва камбағалларнинг болалари таълим олишган. Бунинг асосий сабаби - ҳукумат томонидан жадид мактабига тазйиқ ўтказилиши эди. Шу боисдан бой табақа янги усул мактабидан хавфсирар эди. 1914 йилга келиб Бухородаги барча янги усул мактаблари каттик қаршиликка учрайди. Амирликнинг ута мутаассиб руҳонийлари жадид мактаблари хусусида шундай “фатво” беришади: “У (яъни мактаб) шариатга қарши. Биринчи йилда ўқувчилар газета ўқийди, иккинчи йилда озодлик талаб қилади, учинчи йилда эса олий ҳазратларини тахтдан ағдаради”.

Амирликнинг чекка ҳудудларидаги янги усул мактаблари ҳам тазйиқка учрайди. Масалан, Қоракўлдаги амалдор Ғулом Қодирнинг мактаби ҳам 1914 йилда амирнинг фармони билан ёпилади [7].

1914 йилда “Ойна” журналида Мирзо Улуғбек жомеъ масжидининг муаззини 5-6 минг киши ҳузурида “ким боласини усули жадид мактабига берса, ўзи кофир, хотуни талоқ”, деб айтгани ҳақида маълумот берилади.

Шунга ўхшаш маълумотни “Туркистон вилояти газетаси”да учратдик. Бу маълумотда: “Баъзи уламоларниг фикрича, усули жадидни ўқиган бола кофир бўлар эмиш. Шунинг учун болаларни у ерга юборманлар деганлар. Аммо у ерда Куръон қоидалари, фарзи-айн каби ислом асослари ўқитилар эди. Яна муллаларнинг баъзиси усули жадид мактабларида болалар стол-стулларда ўтиришини кўриб, бу кофирларнинг стули дер эдилар”.

1914 йил 4 июлда амир Олимхон одатдагидек жума намозига борган пайтида мутаассиб руҳонийлар янги усул мактабларини ёпиш тўғрисида шикоят қилишади. Қозикалон Бурҳониддин жадид мактабларини бадном қилувчи ва бу мактабларни тезда ёпишга қаратилган қуйидаги мазмунда амир Олимхонга ариза ёзади: “Амир марҳум даврларида уламанинг фатволари билан усули жадид мактабларининг ҳаром ва бидъатлиги собит бўлиб, жаноби олийнинг амрлари билан ёпилган эди. Бир неча вақтдан бери яна муфсид жадидлар бош кўтариб, шаҳарнинг ҳар тарафида мактаблар очиб, халқнинг болаларини бузиб, фитна ва фасод кўзғатиб юрибдурлар. Агар жаноби олийнинг амрлари билан ушбу мактаблар тезлик билан боғланмаса, муллабаччалар бу бидъатни барҳам бермоқ учун ўзлари кўзғалишлари аниқдир. У ҳолда мамлакатда фитна ва фасодлар кўпайиб, давлати олийга зарар етиши эҳтимолдир [7].

1914 йилнинг 5 июлида амир Саид Олимхоннинг фармони билан Бухородаги барча жадид мактаблари ёпилади, мактаб ташкилотчилари ва муаллимлари аксарияти шаҳардан чиқарилиб юборилади.

Хулоса. Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, янги усул (усули-савтия) товуш чиқариб ўқиш мактабларининг Бухоро амирлигида пайдо бўлишида жадидчиликнинг “ғоявий отаси” Исмоилбақ Гаспиралининг хизмати катта бўлган. Унинг 1893 йилда Боғчасарой (Қримда) Амир Абдулаҳад билан учрашиб, Бухорода “Музаффария” мактабига асос солишида “усули-савтия” мактаблари тарихи бошланди.

Янги усул мактаблари анъанавий мактаблардан қуйидаги жиҳатлари билан афзал эди.

Таълим жараёни синф-дарс тизимида олиб борилиб, ҳар бир соатдан сўнг орада 10 минутлик танаффуслар ўқувчиларга берилган, ўқувчилар стулларда ўтириб, ёруғ хоналарда таҳсил оларди. Уларга саводли татар муаллимлари ҳамда маҳаллий, хорижда ўқиб келган шахслар сабоқ берган.

Дарслар кўрғазмали қуроллар (глобус, харита ва ҳоказо) орқали ўтилиб, ўқувчилар сабоқни қуруқ ёдлаш билан эмас, балки товуш чиқариб ўқиганлар. Болаларнинг саводлари тез чиқиб, уларга кўпроқ дунёвий фанлар ўқитилган.

Мактабларнинг молиявий аҳволи, моддий-техник базаси, санитария-гигиена ҳолати эски мактаблардан яхши бўлиб, педагоглар кенгаши ташкил этилиб, мактабларда ўқитувчилар навбатчилик қилишган.

Бухоро амирлигидаги янги усул мактаблари ўқувчиларга бошланғич таълим (1-4 синфлар) бериб, ота-оналар иштирокида имтиҳонлар қабул қилинган. Бироқ ўрта ва олий таълим тизими уларда йўлга қўйилмаган эди.

Янги усул мактабларини дастлаб татар муаллимлар очган, 1908 йилдан бошлаб маҳаллий жадидларнинг ўз уйларида ва бадавлат кишилар хонадонидида 30, 40, 50 тагача болалар ўқийдиган мактаблари бўлган. Ушбу мактабларнинг амирлик бўйлаб кенг тарқалиши ва кўпайиш даври 1911-1913 йилларга тўғри келади. Бу йилларда 200, 100, 150 кишилик янги усул мактаблари бўлган. Ушбу мактаблар Усмон Хўжа, Ато Хўжа, Абдувоҳид Мунзим, Ҳамид Хўжа каби Истанбул (Туркияда) таҳсил олиб келган ёшлар томонидан ташкил этилган.

Янги усул мактаблари диний мутаассиблар, реакцион амалдорлар талаби билан 1914 йил 5 июлда амирнинг махсус фармони орқали ёпиб қўйилган. Уларнинг муаллимлари ва ташаббускорларидан тушунтириш хатлари олинган. Мактаблар кофир мактаби, болалар утирган стуллар “кофир стули” каби фикрлар тарқатилиб, айрим муаллимларга тан жазоси (дарра билан савалаш) берилган.

Янги усул мактаблари фаолиятида ҳам муаммолар мавжуд эди. Энг аввало улар учун ягона ўқув дастури мавжуд эмаслиги, ҳар бир мактабда турли дарслик ва ўқув қўлланмалар ўқитилиши, муаллимларнинг етишмаслиги, асосан, бошланғич мактаб эканлиги, мактабларнинг хусусий ёхуд хайрия кўринишидалиги, шунингдек, молиявий муаммолар мавжудлиги ва ҳоказо.

Адабиётлар

1. Абдусаттор Жуманазар. Ўргимчак китоби. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2003. - 96 б.
2. Абдусаттор Жуманазар. Бухоро таълим тизими тарихи. – Т.: “Академикаш”, 2017. - 592 б.
3. Амир Саййид Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи (Форсийдан А.Ирисов таржимаси). – Т.: “Фан”, 1991. - 32 б.
4. Анке фон. Кюгельген. Легитимация среднизиатской династии мангитов в произведениях их источников. – Алматы: “Дайк-Пресс”, 2004. – 516 стр.
5. Арифджанов Э.Қ. XX аср бошларида Бухоро маданияти: ҳақиқат ва афсона. -Т.:Ўз РИИВ Академияси, 1998. -101 бет.
6. Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. -Т.: “Ўқитувчи”, 1994. - 432 бет.
7. Айний С. Бухоро инкитоби тарихи учун материаллар. // Асарлар, I том. - Б. 213.
8. Бобожонова Ф.Ҳ. Бухоро амирлигидаги таълим тизими (XIX аср охири -XX аср бошлари) – Т.: 2014. -128 бет.
9. Бобожонова Ф.Ҳ. XIX асрнинг охири - XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги мадраса тизими. Педагогика маҳорат. -Бухоро, 2007-№2 – Б 30-35.
- 10.Бобожонова Ф.Ҳ. Бухоро амирлигидаги таълим тизими XIX аср охири-XX аср бошларида Бухоро (тўплам). -Бухоро, 2016. Б 89-91.
- 11.Бобожонов А. Ўзбекистонда педагогик фикр тараққиёти тарихидан. Т.: “Ўқитувчи”, 1962. - 136 бет.
- 12.Воҳидов Ш, Чориев З. Садр Зия и его библиотека (Из истории книги и книжной культуры в Бухаре в начале XX века) Книга 1. - Т.: “Янги аср авлоди”, 2007. -184 стр.
- 13.Гафуров Н. История культурной просветительство деятельности джадидов в Бухарском эмирате в конце XX - начале XX века. Авт. дисс. канд. ист.наук. -Душанбе, 1999. -30 стр.
- 14.Долимов У. Туркистанда жадид мактаблари. -Т.: “Университет”, 2006. -125 бет.
- 15.Йўлдашев Н., Курбонов Ҳ. Бухоро шаҳри ва унинг атрофидаги зиёратгоҳлар тарихи. - Бухоро, 2001. - 206 бет.
- 16.Йўлдашев Н. Абдурауф Фитранинг “Раҳбари нажот” (Кутқарув йўли) асаридан мухтасар фасллар. -Бухоро, 1996. 77 бет.
- 17.Муқимов З. Мовароуннаҳрда фикр мактаби. -Самарканд: “Зарафшон”, 1997. -102 бет.
- 18.Ремпель Л.И. Далекое и близкое. Страницы жизни быта строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записи. – Ташкент: “Литературы и искусства”, 1981. -301 стр.
- 19.Сухарева О.А Позднефеодальный город Бухара. конце XIX – начало XX века. -Т.: АН Уз ССР, 1962. -194 стр.
- 20.Сухарева О.А Бухара XIX – начало XX в. -М: “Наука”, 1966. -327 стр.
- 21.Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар... Т.: “Фан”, 1992. -78 бет.
- 22.Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар... Т.: “Академия”, 2006. -181 бет.

23. Тухтаматов Т.Г. Россия и Бухарский эмират в начале XX века. - Душанбе: “Ирфон”, 1977. - 208 стр.
24. Хотамов Н. Свержение Эмирского режима в Бухаре. - Душанбе, 1997. - 348 стр.
25. Шарипов Р. Туркистон жадидчилик харакати тарихидан. -Т.: “Ўқитувчи”, 2002. - 176 бет.
26. Эргашев Б. Идеология национального освободительного движения в Бухарском эмирате. -Т.: “Фан”, 1991. -84 стр.
27. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат маърифат фидойлик. -Т.: “Маънавият”, 2002. -178 б.
28. Ҳайитов Ш., Раҳмонов К. Бухоронинг хориждаги талабалари. -Бухоро: “Бухоро” нашриёти, 2003. -26 бет.
29. Ҳайитов Ш., Раҳмонов К. Бухоро Халқ Республикаси ва Германия: Ҳамкорлигининг тарихий лавҳалари. -Т.: “Фан”, 2006.- 102 бет.
30. Бухоройи Шариф (Янги Бухоро. 1912-1913)
31. Турон (Янги Бухоро. 1912-1913)
32. Улуғ Туркистон (Тошкент, 1917-1918)
33. Таржимон (Бокчасарой, 1883-1917)
34. Бухоро ахбори (Бухоро, 1920-1923)
35. Озод Бухоро (Бухоро, 1923-1925)
36. Zeki Velidi Togan. Bugunki Turkili (Turkiston) ve vakim Turki. Istanbul. 1981. -354 v.
37. Talim ilmi hal se'adati ebediyye Altmis ikinci baski. Itasirlayn M.Gumus Fatih. - Istanbul, 1995. 210 S.
38. Akincev cih Uslam peoles of the soviet Union-London Paul international 1983-462 p
39. Baymirza Hayit. Sovetlar Birligendeki Turklugun ve islamin bezi meseleleri // Turk dunyasi arastirmalari vakfi. Istanbul, 1987. - 260 s.
40. Zenkovsky S.A. Pan Turcism and islam in Russia. Cambridge, Massachusttes: Harulard Universitu Press. 1967. 88 p.
41. Paolo Sartori Altro Che Sheta. Covano e progresso in Turkestan (1865-1917). -Prato, 2003. -158 p.
42. Khalid A. The politics of Muslim cultural reforms: Jadidushi in Central Asia. -Berkeley, 1998.-335.
43. Turkistanda menilik hareketleri re ihtilallar: 1900-1924. Osman Hoch Anisina Incelemeler. Hozirlayan Timur Kochoaglu - haarlem, sota, 2001. - 500 s.
44. Йулдошев Н. Маърифат фидойилари // Гулистон. - Тошкент. 1991. - № 4. - Б.20-21.
45. Туркестанские ведомости, 1911. - 14 апрель.
46. Бендриков К.Е. очерки по истории народного образования в Туркистане (1865-1924). С. 260.
47. Ҳайитов Ш. Бадриддинов С. Эслатилган китоб. Б. 47.
48. Турсунметова Г. XX аср бошларида Туркистон таълим-тарбия тизимида жадид мактаблари. - Б. 124.
49. Хужаев Ф. Хотирамда // Бухоро ахбори. 1921.- №48.
50. Мирза Салимбек. Тарихи-Салими (источник по истории Бухарского эмирата). — Ташкент: Академия, 2009. С. 207.

МУНДАРИЖА

Бахтиёр АДIZOB. Креатив фикрлашга йўналтирилган таълим технологиялари	5
Ширинбой ОЛИМОВ. Таълимни технологиялаштиришнинг асосий элементи	9
Болта ХОДЖАЕВ. Олий ўқув юртларида муаммоли таълим технологиясини қўллашнинг айрим жиҳатлари.....	15
Nasiba AZIMOVA, Zarina NASIMOVA. O‘qituvchi nazokatida dilkashlik va pedagogik takt.....	20
Акбар ГУЛБОЕВ. Педагоглар фаолиятини ташхис қилишнинг назарий ва методологик асослари.....	26
Qobiljon ABDULLAYEV, Nargiza BOBOMURODOVA. Qadimgi mesopatamiyadagi madaniy-ma’rifiy taraqqiyot sarchashmalari	30
Гулия ҲАБИБОВА, Умида БАҲРИЕВА. Талабаларнинг мустақил иши - таълимни ташкил этишнинг етакчи шакли сифатида.....	33
Лола ЭЛИБОЕВА. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг педагогик маҳоратини оширишда интерфаол таълим методларидан фойдаланиш	37
O‘lmas QURBONOVA. O‘zbekiston va Finlyandiya ta’lim tizimi: muammo va istiqbollar.....	42
Гулчеҳра ИЗБУЛЛАЕВА. Муслихиддин Саъдий Шерозийнинг “Гулистон” ва “Бўстон” асари юксак дидактик манба сифатида	46
Gulnoz TOSHOVA. Pedagogik faoliyat va uni takomillashtirishda pedagog mahorati	52
Manzura OCHILOVA. Sharq mutaffakirlari merosida oilada bolalarni axloqiy tarbiyalash.....	57
Dildora TOSHEVA. Boshlang‘ich sinflarda “Atrofimizdagi olam” fanidan “Yashil dorixonona” mavzusini o‘qitishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari.....	61
Bobomurod JO‘RAYEV. Somoniylar davrida ta’lim tizimi va mazmuni.....	65
Dilfuza RAKHMONOVA. Equirements for preschool education teacher.....	70
Matluba HOJIYEVA. TA’LIM JARAYONIDA AKSIOLOGIK TARBIYANI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	74
Нигина ИСМАТОВА. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий кадрятлардан фойдаланиш усул ва воситалари.....	79
Олимжон АХМАДОВ. Бухорода янги усул мактаблари фаолияти (XIX аср охири XX аср I чораги) .	83
Nilufar RAXIMOVA. Tarbiya va shaxs kamoloti	89
Gulshan SAIDNAZAROVA. Al-Buxoriyning hadislarida tarbiya masalasi	94
Нигора САЙФУЛЛАЕВА. Методика оценки развития экономического мышления у студентов вуза	98
Маърифат УМУРОВА. Мактабгача ёшдаги болаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда музиканинг ўрни.....	103
Oybek ORTIQOV. O‘quvchi-yoshlarni milliy mafkura ruhida tarbiyalash mazmuni	109
Феруза РАМАЗОНОВА. Бўлажак ўқитувчиларда касбий эътиқодни шакллантириш педагогик муаммо сифатида	113
Olimjon AHMADOV, Dilnoza ELOVA. Buxoro bosmaxona va nashriyotlariga texnika sohasidagi yangiliklarning kirib kelish tarixidan (1920-1924-yillar).....	116
Madina BAXRAMOVA. Modulli ta’limni joriy etishning muammolari va yechimlari	120
Болта ХОДЖАЕВ, Ситора ШАРИПОВА. Талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини активлаштиришда муаммоли таълим имкониятларидан фойдаланиш	124
Shaxlo XALILOVA. Jahon pedagogikasida pedagogik muloqotning zamonaviy uslublari va uning milliy pedagogik muloqot uslublari bilan integratsiyasi	129
Zuxriddin SHERNAZAROV. Abdulla Avloniyning ma’rifiy-pedagogik faoliyati	134
Феруза ЖУМАЕВА. Ўзбек оилаларида ёшларнинг оилавий тарбия ҳақидаги тасаввурларини шакллантириш	138